

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА ТА ГЕОМОРФОЛОГІЇ

УДК [332.21/.3+349.41+35.073.544+504.53](477)

Кіпчач Ф., Теліш П.
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські угіддя, рілля, агроландшафти

В останні сторіччя частина спільноти чомусь вважала себе „господарем природи”, її „царем”. Темпи всеохоплюючого перетворення природи набули глобальних кризових екологічних наслідків. Сьогодні Хронос змушений повертати людину до етичних норм заборон і поведінки її серед природи, шанобливого ставлення до Землі як до святині. Земля ще здатна задовольнити всі матеріальні, естетичні і духовні потреби зростаючого населення. Для України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Проте використання земельних ресурсів не повною мірою відповідає вимогам раціонального природокористування. Так землі України характеризуються надзвичайно високим рівнем сільськогосподарського освоєння. На базі їхнього використання розвивається сільськогосподарське виробництво – одна із найважливіших і життєво необхідних галузей матеріального виробництва, що виробляє продукти харчування для населення, сировину – для промисловості і товари – для експорту та відіграє важливу роль у зміцненні економіки країни, підвищенні життєвого рівня населення і розв’язання соціально-економічних проблем. На жаль, протягом останніх десятиріч збільшення частки галузі рослинництва відбувалося не в результаті високих і стабільних темпів приросту продукції рослинництва, а за рахунок тривалого зменшення обсягу виробництва у тваринництві.

Використання та охорона земель сільськогосподарського призначення висвітлено у працях Ф. Кіпчача, С. Кукурудзи [3-5], Загальнодержавній програмі використання та охорони земель [1], Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р. [6]; склад та цільове призначення земель – у Земельному кодексі

України [2]; статистичні дані розподілу площ земель сільськогосподарського призначення і ріллі у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення за регіонами України у розрізі адміністративно-територіальних одиниць станом на 1 січня 2015 р. – у таблицях збірника “Регіони України” [7, 8].

Об’єктом дослідження є рівень використання земель сільськогосподарського призначення. Метою – прокласифікувати регіони України за обчисленою часткою площ земель сільськогосподарського призначення і ріллі у межах регіонів України.

Станом на 1 січня 2015 р. землі сільськогосподарського призначення займали 42 731,5 тис. га або 70,8 % від загальної площі території країни (рис. 1). У структурі земельного фонду країни сільськогосподарські угіддя у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та господарств населення займали 36 417,6 тис. га (60,3 % від загальної площі території країни), зокрема рілля – 31 066,9 тис. га. Отже, розорано 72,7 % площі земель сільськогосподарського призначення або 85,3 % сільгоспугідь, або 51,5 % загальної площі земель України (рис. 1).

Аналіз рис.1 засвідчив, що:

1. **Надто-** (84,6–76,6) та **дуже високу** (76,5–68,5) частки земель сільськогосподарського призначення обчислено у **шістнадцятьох** регіонах України: Кіровоградській (84,6 % від загальної площі регіону), Запорізькій (84,5), Миколаївській (83,6), Дніпровській (80,9), Одеській (79,8), Донецькій (79,0), Харківській (78,7), Вінницькій (77,9), Хмельницькій (77,7), Тернопільській (77,6), Полтавській (77,3), Луганській (73,3), Сумській (73,0), Херсонській (71,1) і Черкаській (71,1 %) областях та АР Крим (69,8 %). Частка земель сільськогосподарського призначення

описаних двох груп регіонів становить 75,6 % (32 299,9 тис. га) від їхньої загальнореспубліканської площі або 53,5 % від загальної площі земель України. Отже, землі сільськогосподарського призначення України

розміщені переважно на ґрунтах з високою біопродуктивністю у межах особливо цінних продуктивних земель Лісостепу і Степу.

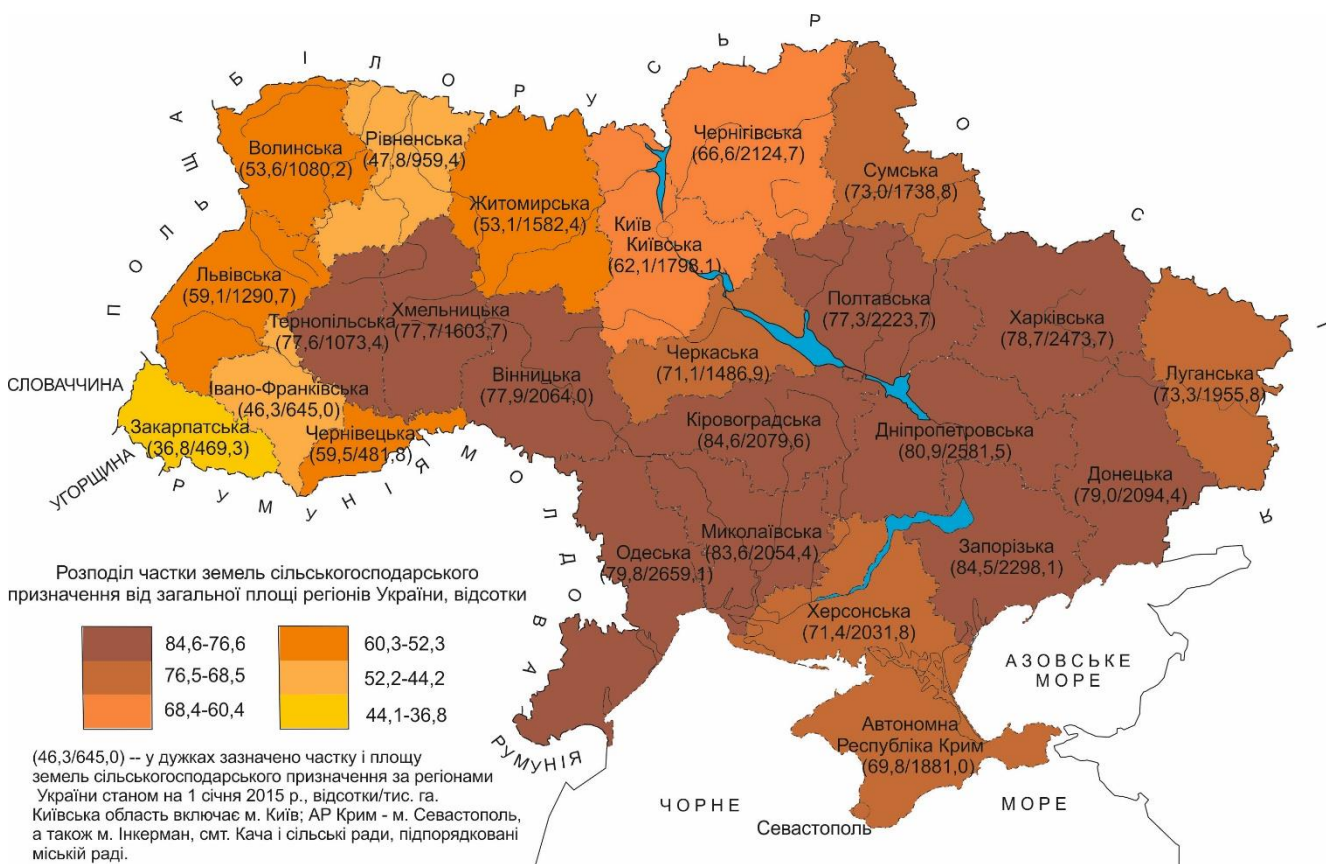

Рис. 1 – Землі сільськогосподарського призначення за регіонами України

2. *Високу* (68,4–60,4) і *значну* (60,3–52,3) частки зафіксовано у *шістьох* областях: Чернігівській (66,6 %), Київській (62,1), Чернівецькій (59,5), Львівській (59,1), Волинській (53,6) і Житомирській (53,1 %) областях. Частка земель сільськогосподарського призначення зазначених двох груп областей становить 19,6 % (8 357,9 тис. га) від їхньої загальнореспубліканської площі або 13,8 % від загальної площі земель України.

3. *Середню* (52,2–44,2) і *помірну* (44,1–36,8) – у Рівненській (47,8 %), Івано-Франківській (46,3) і Закарпатській (36,8 %) областях. Частка земель сільськогосподарського призначення цих груп областей становить 4,8 % (2 073,7 тис. га) від їхньої загальної площі або 3,4 % від загальної площі земель України.

Одним із найважливіших показників серед земель сільськогосподарського призначення країни є частка ріллі. На рис. 2 виокремлено частку ріллі у володінні та користуванні сільськогосподарських

підприємств та господарств населення за регіонами України станом на 1 січня 2015 р.

Проаналізувавши рис. 2 можна дійти таких висновків:

1. *Надто-* (70,4–61,2) і *дуже високу* (61,1–51,9) частки розораних земель зафіксовано у *тринадцятьох* областях: Кіровоградській (70,4 % від загальної площі регіону), Запорізькій (69,2), Миколаївській (66,7), Дніпровській (65,2), Вінницькій (62,7), Тернопільській (59,9), Полтавській (59,6), Черкаській (59,3), Хмельницькій (58,9), Донецькій (58,8), Одеській (58,8), Харківській (58,6) і Херсонській (58,4 %) областях. Частка ріллі описаних двох груп областей становить 67,6 % (21 012,2 тис. га) від її загальнореспубліканської площі (31 066,9 тис. га) або 85,3 % від загальної площі сільськогосподарських угідь (36 417,6 тис. га), або 49,2 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, або 34,8 % від загальної площі земель України. Отже, найбільш розорані особливо цінні продуктивні землі Лісостепу і Степу.

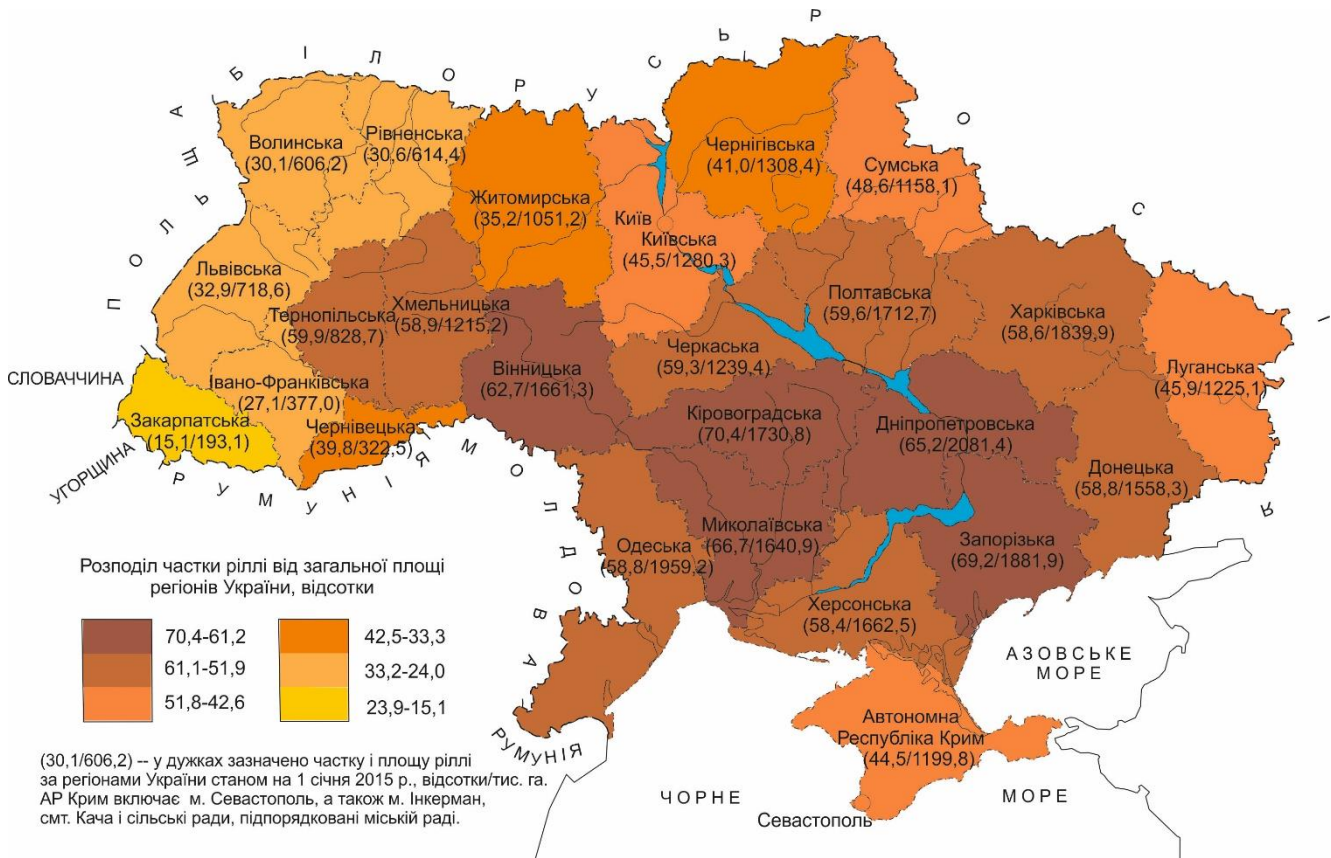

Рис. 2 – Рілля у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та господарств населення за регіонами України

2. *Високу* (51,8-42,6) і *середню* (42,5-33,3) частки ріллі виокремлено у *сімох* регіонах: Сумській (48,6 %), Луганській (45,9), Київській (45,5), Чернігівській (41,0), Чернівецькій (39,8) і Житомирській (35,2 %) областях і АР Крим (44,5 %). Частка ріллі цих груп регіонів становить 24,3 % (7 545,4 тис. га) від її загальнореспубліканської площі або 20,7 % від загальної площі сільгоспугідь, або 17,7 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, або 12,5 % від загальної площі земель України. Високу розораність засвідчено також у межах особливо цінних продуктивних земель Лісостепу.

3. *Помірну* (33,2–24,0) і *низьку* (23,9–15,1) частки ріллі обчислено у *п'ятьох* областях: Львівській (32,9%), Рівненській (30,6), Волинській (30,1), Івано-Франківській (27,1) і Закарпатській (15,1 %). Частка ріллі цих груп регіонів становить 8,1 % (2 509,3 тис. га) від її загальнореспубліканської площі або 6,9 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, або 5,9 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, або 4,2 % від загальної площі земель України. Отже, найменш розораними є землі фізико-

географічної зони мішаних лісів, а також гірські місцевості Карпат і Криму.

На сьогодні у структурі земель сільськогосподарського призначення більшості регіонів України ще порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь (пасовищ і сіножатей), багаторічних насаджень і перелогів), що негативно впливає на стійкість агроландшафтів. Розрахунки вчених свідчать, що для задоволення внутрішніх потреб продовольством за існуючої купівельної спроможності населення потрібно мати в обробітку 11,7 млн га ріллі, для забезпечення науково обґрунтованих норм споживання продуктів – 17,7 млн га, а з урахуванням експортних пропозицій у продовольстві – 22,6 млн га [1], що становить 72,7 % наявної на 01.01.2015 р. ріллі у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення України (31 066,9 тис. га). Більш радикальні цифри озвучені в наказі Мінагрополітики України від 20.08.2003 р. №280 "Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року". П 3.1 зазначає, що "для формування збалансованої (сталі) системи природо-

користування в сільському господарстві та забезпечення розбудови екомережі необхідно:.. збільшити частку сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей; зменшити площі орних земель до 37–41 % території країни шляхом виведення з ріллі схилів крутизною понад 3°, земель водоохоронних зон, деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь; створити нові та розширити площі існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах сільськогосподарських угідь”.

Надмірне сільськогосподарське освоєння та розорання ґрунтів (земель) України закономірно спричинило до загострення екологічних проблем, незважаючи на те, що площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення, порівняно із 1990 р. (41 374,4 тис. га), станом на 01.01.2015 р. (36 417,6 тис. га) зменшилася на 4 956,8 тис. га (на 12%), а ріллі (відповідно з 33 407,1 до 31 066,9 тис. га) – на 2 340,2 тис. га (на 7%).

На нашу думку, сьогодні можна виділити такі головні чинники погіршення екостану функціонування земель в Україні, у тім числі й земель сільськогосподарського призначення: а) водна та вітрова ерозії ґрунтів; б) підтоплення й перезволоження і, навпаки, – їхнє переосушення; в) забруднення залишковою кількістю пестицидів, важкими металами і радіоактивними нуклідами; г) відсутність паралельності між рільництвом і розвитком тваринництва; д) засмічення довкілля відходами різноманітного походження; е) довгострокова оренда земель агрофірмами; ж) низька екологічна культура поведінки спільноти серед природи та розуміння

шанобливого ставлення до Землі як до святині.

Висновки. Для вирішення цих проблем у сфері використання та охорони земельних ресурсів України необхідно:

1. Створити єдину державну службу охорони земель України, а також єдиний інформаційний центр та єдину систему моніторингу.

2. Розробити державні й регіональні еколого-виробничі програми збереження та ренатуралізації земель (ґрунтів) території України. Програми мають охоплювати: а) повторне переобстеження ґрунтів (земель) з використанням сучасних новітніх технологій і технічного забезпечення (нова науково-методична основа); б) виявлення чинників деградації земель (ґрунтів), а також погіршення екостану функціонування природних ландшафтів; в) укладання карт-схем ґрунтів, агрогруп, (агро)ландшафтних систем; г) оптимізацію структури земельних угідь з врахуванням ландшафтної будови території з метою збереження ґрунтового покриву і водних екосистем; д) отримані наукові результати польових і лабораторно-аналітичних досліджень мають стати інформаційною базою укладання кадастрів ґрунтів, земель, ландшафтних систем, а також екологічної, соціально-економічної та економічної оцінки земель і проведення агрохімічної (екологічної) паспортизації тощо.

3. Відновити науково-дослідні лабораторії у регіональних Інститутах земельних ресурсів, а також в університетах України на базі географічних факультетів.

4. У державному бюджеті має бути закладено фінансування науково-дослідних робіт такого напрямку з врахуванням хронометричного зрізу їхнього проведення.

5. Виховання та дотримання екологічної культури поведінки людини серед природи і шанобливого ставлення до Землі як до святині.

Список літератури

1. Загальнодержавна програма використання та охорони земель [Електронний ресурс]. – Джерело доступу : www.myland.org.ua/index.php?id=1532...uk.
2. Земельний кодекс України : станом на 5 грудня 2013 р. [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Кіпмач Ф. Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів : монографія / Ф. Кіпмач, С. Кукурудза. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 119 с.
4. Кіпмач Ф. Депресивні регіони України: екологічна компонента : монографія / Ф. Кіпмач. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 288 с.
5. Кіпмач Ф. Землі України: категорії, право власності, стан використання, охорона : навч. посібник. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 240 с.
6. Наказ Мінагрополітики України від 20 серпня 2003 р. № 280 “Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року”.
7. Охорона навколишнього середовища. Землі регіонів України / за ред. І. М. Жук // Регіони України-2015: статистичний збірник. – Ч. І. – К. : Консультант, 2016. – 266 с.
8. Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибне господарство // там же. – С. 246–247.

Кіпtach Ф., Телиш П. Використання земель сільськогосподарського призначення України.

Висвітлено рівень сільськогосподарського освоєння земель України. Обчислено частки земель сільськогосподарського призначення і ріллі у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення за регіонами України. Надто- та дуже високу частки земель сільськогосподарського призначення обчислено у шістнадцятих регіонах країни, а ріллі – у тринадцятих, а помірну і низьку – відповідно, в одній та у п'яти областях. Виокремлено ранги регіонів за результатами дослідження, які об'єднано у класифікаційні групи та укладено карти-схеми. Зазначено, що землі сільськогосподарського призначення України розміщені переважно на ґрунтах з високою біопродуктивністю у межах особливо цінних продуктивних земель Лісостепу і Степу, а у структурі сільськогосподарських угідь порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, багаторічних насаджень, перелогів, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські угіддя, рілля, агроландшафти.

Kiptach F., Telish P. The usage of agricultural land in Ukraine. In article deals the level of agricultural land development in Ukraine. Calculated the share of agricultural land and arable land in possession and using of agricultural enterprises and individual farms in regions of Ukraine. Too high - (84,6–76,6) and wary high (76,5–68,5) part of agricultural land is calculated in sixteen regions of the Ukraine: Kirovograd (84,6 % of total region area), Zaporizhzhya (84,5), Mykolaiv (83,6), Dnipro (80,9), Odessa (79,8), Doneck (79,0), Kharkiv (78,7), Vinnytsya (77,9), Khmelnytsk (77,7), Ternopil (77,6), Poltava (77,3), Luhansk (73,3), Sumy (73,0), Kherson (71,1) and Cherkasy (71,1) regions and AR Crimea (69,8 %). Moderate (68,4–60,4) and low (60,3–52,3) particles is calculated in six regions: Chernihiv (66,6 %), Kyiv (62,1), Chernivci (59,5), Lviv (59,1), Volyn (53,6) and Zhytomyr (53,1) region. Middle (52,2–44,2) and small (44,1–36,8) – in Rivne (47,8 %), Ivano-Frankivsk (46,3) and Zakarpannya (36,8 %) regions. Too high- (70,4–61,2) and wary high (61,1–51,9) particles of arable land is calculated thirteen regions: Kirovohrad (70,4 % of total region area), Zaporizhzhya (69,2), Mykolaiv (66,7), Dnipropetrovsk (65,2), Vinnytsya (62,7), Ternopil (59,9), Poltava (59,6), Cherkasy (59,3), Khmelnytsk (58,9), Donetsk (58,8), Odessa (58,8), Kharkiv (58,6) and Kherson (58,4 %) regions. Moderate (51,8–42,6) and low (42,5–33,3) particles of arable land is calculated in seven regions: Sumy (48,6 %), Luhansk (45,9), Kyiv (45,5), Chernihiv (41,0), Chernivci (39,8) and Zhytomyr (35,2 %) regions and in AR Crimea (44,5 %). Middle (33,2–24,0) and small (23,9–15,1) particles of arable land in five regions: Lviv (32,9 %), Rivne (30,6), Volyn (30,1), Ivano-Frankivsk (27,1) and Zakarpattya (15,1 %).

Determined ranks of regions according to a study, which are merged into classification groups and signed in card-scheme. Indicated that the agricultural lands in Ukraine are mainly situated on soils with high bioproductivity in particular within the framework of productive land steppe and steppe and in the structure of agricultural land violated environmentally acceptable correlation of arable land, natural grasslands, perennial plants, fallow, which negatively affects the sustainability of agricultural landscapes.

Keywords: agricultural land, arable land, agricultural landscapes.

Киптач Ф., Телиш П. Использование земель сельскохозяйственного назначения Украины.

Освещено уровень сельскохозяйственного освоения земель Украины. Вычислено доли земель сельскохозяйственного назначения и пашни во владении и пользовании сельскохозяйственных предприятий и хозяйств населения по регионам Украины. Надто- и очень высокую доли земель сельскохозяйственного назначения вычислено в шестнадцати регионах страны, а пашни – в тринадцати, а умеренную и низкую – соответственно, в одной и в пяти областях. Выделены ранги регионов по результатам исследования, которые объединены в классификационные группы и нанесены на карты-схемы. Указано, что земли сельскохозяйственного назначения Украины размещены преимущественно на почвах с высокой биопродуктивностью в пределах особо ценных продуктивных земель Лесостепи и Степи, а в структуре сельскохозяйственных угодий нарушено экологически допустимое соотношение площадей пашни, естественных кормовых угодий, многолетних насаждений, залежей, что негативно влияет на устойчивость агроландшафтов.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, сельскохозяйственные угодья, пашни, агроландшафты.

Надійшла до редколегії 20.10.2016